

Geocriticism: pentru o interpretare a romanului românesc despre Revoluției de la 1989

Teodora SUSARENCO

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Litere și Arte
“Lucian Blaga” University of Sibiu, Faculty of Letters and Arts
Personal e-mail: susarenco98@gmail.com

Geocriticism: For an Interpretation of the Romanian Novel About the Revolution of 1989

The main aim of this paper is to present a recent approach to literary text — the geocritical method — both from a descriptive and a polemic point of view, and, at the same time, to determine the applicability of this method and the concepts issued by Bertrand Westphal on the Romanian novel describing Bucharest during the Revolution of 1989. Following the routes presented in the novels of two contemporary authors, Mircea Cărtărescu and Bogdan Suceavă, I will try to propose a new method of topos analysis in the novel, which could re-evaluate the representation of the spaces caught at the boundary between reality and fiction (in the future).

Keywords: real vs. fictional, referentiality, geocriticism, polysensoriality, multifocalization.

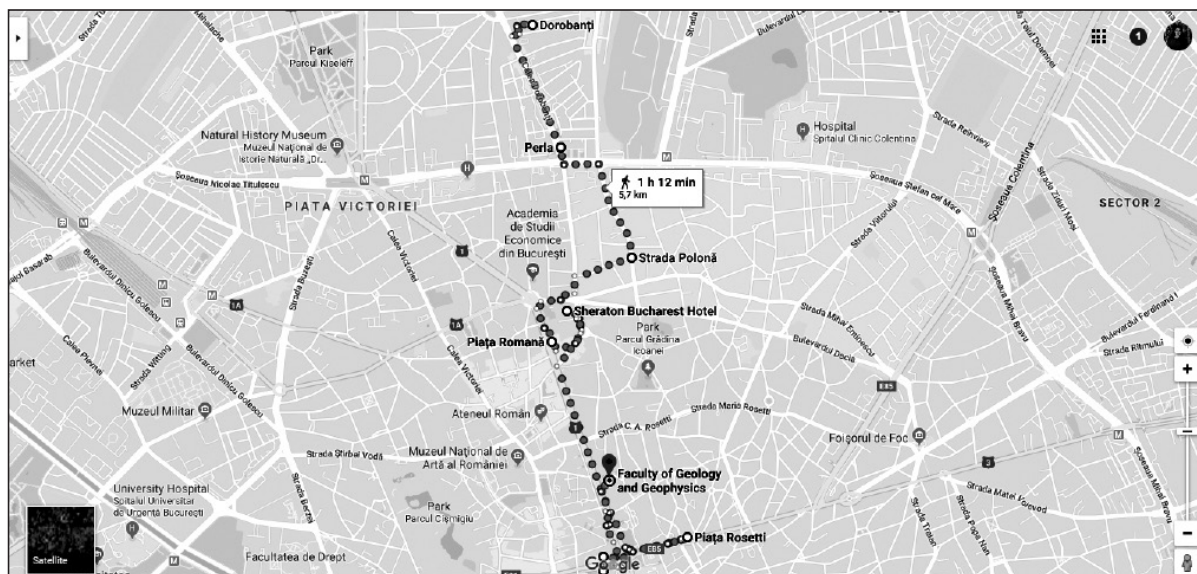
Metoda geocritică de interpretare a textelor literare, introdusă de Bertrand Westphal, profesor de literatură comparată și teorie literară la Universitatea din Limoges, Franța, în anul 1999, reprezintă o ramură relativ nouă a criticii literare, studiul căreia se axează pe legătura dintre literatură și spațiul reprezentat în textele literare. Spun *relativ* nouă pentru că, deși redusă în granițele termenului de *geocritică*, conceptul spațial (prezent și în textele literare) a fost analizat mult înainte de studiul profesorului de la universitatea din Limoges, câțiva teoreticieni notorii în domeniu fiind Gaston Bachelard cu „Poetica spațiului”, Michel Foucault cu „Of Other Spaces” sau Edward Soja care aduce în discuție sintagma de „spatial turn”.

După cum susține Michel Foucault în unul din articolele sale „Of other spaces”, secolul al XIX-lea este dominat obsesiv de conceptul istoric cu teme sale despre dezvoltare și stagnare¹, iar în cadrul discursului

românesc din sec. al XIX- lea și al XX- lea același lucru poate fi remarcat-consacrarea conceptului temporal de către estetica modernistă.

Totuși după cel de-al Doilea Război Mondial are loc o turnură în binomul spațio — temporal, conceptul spațial începând să se reafirme în critică, rivalizând și uneori chiar depășind conceptul temporal. De ce? În primul rând pentru că urmările conflagrației din 1939-1945 au însemnat o retrasare a hărții Europei. Totodată operarea cu conceptul de geocritică necesită raportarea acestuia la studiile postcoloniale și la efectele globalizării pentru că anume aceste două procese șterg, estompează sau rescriu limitele tradițional spațiale și geografice.

Pornind astfel de la definirea și prezentarea termenului de geocritică putem constata faptul că accepțiunile termenului se extind de la planul strict literar și ajung într-un punct de interferență cu obiecte

Img. nr. 1.

de studiu precum geografia, urbanismul, arhitectura sau filosofia, ceea ce face din geocritică o metodă de studiu interdisciplinară.

Pentru a putea demonstra gradul de aplicabilitate, pentru a putea (re)evalua aspectele notabile sau limitele funcționale ale acestei metode și în cele din urmă pentru a putea evalua gradul în care amplasarea geografică a evenimentelor unui text poate reprezenta un barometru al aspirațiilor, temerilor, traumelor, altfel spus al mentalităților colective sau individuale este necesară enunțarea conceptelor de bază cu care operează metoda geocritică de interpretare a textelor, concepte emise de Bertrand Westphal în studiul său „Geocriticism. Real and Fictional Spaces”.

Conceptele de bază care trebuie expuse și pe care le voi prezenta apar într-un binom și sunt următoarele: spațiu – loc, referent – referențialitate și plurifocalizare – plurisenzorialitate. Din moment ce scopul lucrării mele este să descriu proiecția Bucureștiului din timpul Revoluției din 1989 este elementară definirea conceptelor de spațiu și loc. Spațiul, conform definiției preluate de Westphal² de la geograful Yi- Fu Tuan, reprezintă o arie de libertate și mobilitate, căreia nu i s-a adăugat un sens, în timp ce conceptul de loc redă o zonă mărginită, o locație creată în urma unor experiențe umane. Astfel diferența spațiu – loc poate fi concepută și descrisă în modul în care oamenii oferă un sens anumit unei arii specifice, spațiul devenind loc în momentul în care acesta capătă definiție și devine semnificativ pentru individ.³

În ceea ce privește conceptul de referențialitate, acesta trebuie privit ca o relație dintre spațiul lumii reale și spațiul din text sau mai exact drept legătura dintre referent (locul real) și modul de reprezentare literară a acestuia. Conceptul este destul de important în analiza modului în care un spațiu/ loc real devine prin

ficțiune mediul de amplasare a unei acțiuni, pentru că deși reprezentarea unui spațiu real în literatură are o relație mimetică cu lumea reală, acest lucru nu implică (mereu) un derivat fidel al realității.⁴ În legătură cu acest concept voi încerca să văd ce romane din literatura română descriu Bucureștiul din timpul Revoluției de la 1989 și dacă acestea pot prezenta un traseu sau o hartă reală a orașului (din moment ce fac parte din beletristică) și totodată voi analiza cât la sută este referent și cât reprezintă derivatul ficțional sau simulacrul.

Ultimele două concepte – plurifocalizare și plurisenzorialitate – pot fi evaluate în viziunea lui Bertrand Westphal drept unele dintre caracteristicile principale ale geocriticii. Primul face referire la necesitatea multiplicării punctelor de vedere sau analizarea spațiului descris într-un roman dintr-o perspectivă amplă, care să alterneze modul în care e prezentat topusul⁵, iar cel de-al doilea - plurisenzorialitate – fiind pus sub semn de egalitate cu termenul de sinestezie, ilustrând capacitatea locului descris de a oferi senzații⁶. În legătură cu acest concept din urmă voi examina gradul în care amplasarea geografică a evenimentelor unui text influențează stările și comportamentele indivizilor sau colectivităților prezente în romane.

Deși conceptele par aplicabile există o problemă în legătură cu expunerea teoriei în studiul lui Westphal „Geocriticism. Real and Fictional Spaces” din 2007, problemă care nu oferă teoriei până la sfârșit legitimitate. Bertrand Westphal consideră că un geocritic, în abordarea teoriei, ar trebui să își îndrepte atenția pe un punct geografic exact pe care să-l analizeze, dar fără a ține cont de autor, genul literar în care locul descris este prezent sau de perioada istorică. După alegerea locului, geocriticul ar trebui să studieze modurile în care acel loc a fost ilustrat în cadrul unor varietăți de texte,

care pot include nu doar literatură ci și filme, broșuri turistice, sondaje etc. la sfârșit prezentând imaginea „globală” a aceluși loc. Și anume aici apare problema, cum poate determina cineva exact ce text din acest vast corpus de resurse de cercetare poate constitui o sursă semnificativă prin care să se poată analiza reprezentarea literară a aceluși spațiu geografic, ba mai mult, cum poate cineva studia imaginea unui anumit loc, fără a trasa limite cronologice, ori imaginea unui spațiu din două epoci diferite ale istoriei constă din elemente eterogene, ce nu pot fi comparate.

Ce voi urmări în continuare este gradul de aplicabilitate al acestei metode, dar în condițiile în care voi trasa limitele cronologice de rigoare. În acest scop voi aplica conceptele enunțate mai sus pe romanul românesc, urmărind imaginea Bucureștiului din timpul Revoluției de la 1989, iar aici simt nevoia să fac o paranteză – pentru a-mi afirma mirarea cu privire la faptul că există puține romane ce prezintă imaginea Bucureștiului în cadrul Revoluției din decembrie 1989, lucru remarcat și de Mihai Iovănel în *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*, în care afirmă că deși „problema posibilității unor romane dedicate revoluției se pune încă de la începutul anului 1990, un „roman al revoluției” clasic în sensul în care Rebreanu dăduse romanul revoluției de la 1907 nu reușește să fie publicat, cu toate că de subiect se apropie autori de toată mâna.”⁷ Dacă Bucureștiul din perioada comunistă este pe larg descris în romane precum „Băiuștii” scris de frații Matei și Filip Florian și în care apare strada Băiuș din cartierul Drumul Taberei, „Sunt o babă comunistă” a lui Dan Lungu, sau cartea laureatului premiului Nobel pentru literatură Saul Bellow „Iarna decanului”, care descrie Bucureștiul din iarna anilor 1977, un oraș în care „se lucra încă la repararea stricăciunilor pricinuite de cutremur”⁸, iar blocurile de locuințe muncitorești și clădirile oficiale „erau acoperite cu portrete uriașe ale președintelui. Fața lui înaltă de două-trei etaje fluturând și dârdâind în rafale de ploaie.”⁹, în comparație cu această perioadă, Bucureștiul de la Revoluția din 1989 este prezentat sporadic în literatură, prin două moduri, o dată în *Revoluția din jurnale* sau în ceea ce Alex Goldiș numește *Revoluția ficționalizată*, adică în puținele romane ce descriu evenimentul. Nu voi urmări modelul de ilustrare a imaginii Bucureștiului din cadrul jurnalelor, pentru că nu asta e miza lucrării respective, dar voi enumera câteva jurnale care își centrează atenția pe decembrie 1989 și evenimentele din București – Livius Ciocârlie „Paradisul derizoriu”, Stelian Tănase cu „Acasă se vorbește în șoaptă” sau „Zidul martor”, jurnalul Florenței Albu.

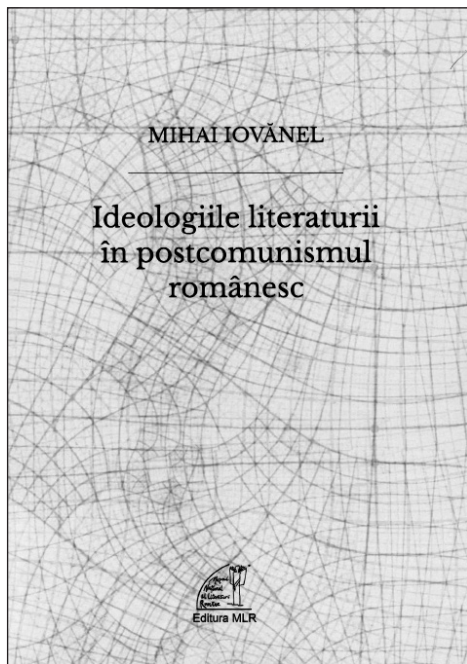
Spațiul Bucureștiului în cadrul *Revoluției ficționalizate* apare cel mai bine descris în romanele a doi autori contemporani, Bogdan Suceavă în „Noaptea când cineva a murit pentru tine” (Polirom, 2010) și „Orbitor. Aripa dreaptă” (Humanitas, 2007) volumul

trei scris de Mircea Cărtărescu. În baza romanului scris de Bogdan Suceavă voi încerca să determin gradul de aplicabilitate a conceptelor expuse de Bertrand Westphal. (acestea fiind anunțate, consider că pot începe analiza)

„Noaptea când cineva a murit pentru tine” descrie într-un mod realist (comparativ cu Orbitorul lui Cărtărescu) și într-un stil à la James Joyce (și aici mă refer la metodele de scriere folosite) o zi din viața unui tânăr Bucureștean într-un București ce trăiește ultima zi/ noapte de revoluție: „În dimineața de 25 decembrie 1989 plecasem de acasă pentru a treia oară în lumea cea nouă. Am mers dinspre Piața Dorobanți spre sud, spre Universitate, unde plănuiam să ajung pe jos.” Trebuie menționat de la început că în binomul spațiu – loc, orașul descris de Bogdan Suceavă își schimbă pe parcurs poziția căpătând semnificații diverse în diferite contexte, iar în relație cu referentul, traseul prezentat în roman păstrează precizia unei reale hărți a Bucureștiului. (demonstrația pe bază de citate)

În drumul său spre Universitate, început de acasă, printre blocuri și având ca reper fix, de început, Piața Dorobanți, personajul este supus unui șir lung de ocoliri, întoarceri din traseu și schimbări de direcție, cauzate, fie de așa numitele „filtre de control”, fie de locurile din care se trage. Există 8 repere (nume de străzi/ piețe/ instituții), enumerate în carte, pe care dacă le scoatem din contextul cărții și le amplasăm pe o hartă reală a Bucureștiului, vom observa că transcriu realitatea, astfel încât putem indica exact drumul personajului principal.

Primul reper: „Piața Dorobanți, 25 decembrie, dimineața. De două minute nu se mai trăgea. Am ieșit din scara de bloc unde intrasem. Am privit în jur. Știam ce am de făcut. Mergeam pe Calea Dorobanți spre sud, spre Universitate... Sunt murdar de praf, dacă nu cumva și de noroi, de când am fost culcat în Piața Dorobanți, acum zece minute, când s-a deschis focul asupra noastră, cei câteva sute strânși în Piață. S-a tras de undeva de pe acoperișul acestor clădiri. E a treia oară în trei zile când se deschide focul în timp ce trec eu prin Piața Dorobanți și mi s-a părut iar că s-a tras dinspre Liceul „Caragiale”.¹⁰ Următoarea destinație e Perla: „Sunt la Perla, față în față cu Bulevardul. Privesc. Șinele de tramvai. Trotuarul. Vreau să merg spre sud, să ajung la întâlnirea de la ora zece de la Facultatea de Matematică.”¹¹, de la Perla, trecând de locurile de tragere, protagonistul merge „Spre sud pe Strada Polonă”, ajungând la intersecție cu strada Mihai Eminescu. „Ajunsesem la Piața Romană și atunci îmi veni ideea să iau autobuzul 13 către piața Dorobanți”, dar observă că pe Bulevardul Dacia „e plin de soldați de la 0696”¹², e oprit de filtrele de control și decide să se întoarcă: „Mă voi întoarce spre Piața Romană. Ajung pe Strada Dionisie Lupu și dau colțu aproape de Ambasada Marii Britanii”, focuri de

mitralieră, „Fug spre nord acum, fug deopotrivă cu trei sau patru siluete, nici nu mă uit cine sunt. Ocolesc grădina uscată din fața Casei oamenilor de știință, apoi mă îndrept către Hotelul Dorobanți.”¹³ Nu se mai trage, iese pe ușa principală, merge pe sub coloane și ajunge la deschiderea dinspre Nord a metroului, cea spre Piața Romană, așteaptă metroul, pleacă. „Metroul se oprește. Ajung la Piața Universității. Intru în clădirea Universității pe la facultatea de litere”¹⁴ De la universitate este preluat împreună cu alți colegi de un bărat de la comandamentul revoluționar al Capitalei care le spune că are nevoie de studenți de la matematică care să preia filtrul de control din fața Bibliotecii Americane: „Am ieșit în stradă pe la intrarea de la Litere. Am ajuns la Piața Rosetti, trecând prin fața Teatrului Foarte Mic.”¹⁵ După-amiază, 25 decembrie, nimeni nu știe unde e Ceaușescu, celor din filtrul din fața Bibliotecii Americane li se spune că peste noapte acolo se va trage, decid: „Să ne întoarcem la universitate”¹⁶, dar nici acolo nu stau mult, e seară, grupul din cadrul universității se mută în perimetrul de siguranță de la Facultatea de Geologie, cel din urmă punct din traseul zilei de 25 decembrie 1989.

Efectuarea acestui traseu (vezi imaginea nr.1) demonstrează legătura dintre referent și derivatul ficțional, lucru care în romanul „Orbitor” nu poate fi efectuat, pentru că, deși spațiul joacă un rol major (prin sondarea diferitor spații dorindu-se descoperirea propriilor identități), iar autorul oferă și el repere de localizare precise precum *Piața Obor*, *Spitalul Colentina*, *Piața Universității/Victoriei* sau *Cercul*, faptul că spațiul real se interpune cu imaginarul schimbă total imaginea referentului, ba mai mult, acest număr reprezentativ de spații reale apar în carte sub forma unor labirinte, Bucureștiul devenind astfel un simulacru.

Făcând apel la ultimul concept, cel de plurisenzorialitate, și aplicându-l atât pe romanul lui Bogdan Suceavă cât și pe volumul trei din „Orbitor” se pot semnala anumite asemănări în materie de cromatică și sunet, dar care, totuși, la Cățărescu depășesc limita reală. În primul rând avem un spațiu dominant de zgomotul mitralierei: „Și atunci se întâmplă iar. De undeva, din ceruri, se aude zgomotul acela atât de aproape, sacadat, bine conturat, fără ecou, mitralieră de calibru mare, îl simți în stomac și timpanele îți spun ce să faci.”¹⁷, combinat cu cel al camioanelor militare alternate cu urletele sacadate ale manifestanților: „Jos Ceaușescu! Jos Dictatoru! Jos securiștii”¹⁸ sau cu momentele de acalmie.

Fie că se alege unul dintre cele trei simțuri (olfactiv, auditiv sau kinestezic) pentru a contesta ierarhia ce plasează percepția vizuală a Bucureștiului în prim plan, romanele „Noaptea când cineva a murit pentru tine” și „Orbitor. Aripa dreaptă” optează pentru caracterul vizual atunci când vine vorba de prezentarea Bucureștiului de la Revoluție. Obsesia vizual-cromatică pentru gri, în romanul lui Suceavă, începând cu uniforme gri-bleu ale miliției, griul clădirilor sau al norilor: „Acel gri ce începuse să ne domine reacțiile retinei”¹⁹, sau obsesia vizuală centrată pe forma și dimensiunea clădirilor la Cățărescu: „Hectare de blocuri, negre ca antracitul, toate făcute de-o mamă și de-un tată, cutii de chibrituri, celule de beton cu plafoane ce parcă se prăbușesc peste tine... lagăre cenușii de exterminare.”²⁰, redau perfect împrejurimile orașului. Și totuși sinestezia nu poate fi neglijată, în special în cazul *Orbitorului*, căci, dacă Bogdan Suceavă oglindește mai mult un spațiu exterior, oferind un circuit dinamic al Bucureștiului din ziua de 25 decembrie 1989, Cățărescu combină descrierea luptelor stradale cu expunerea cartierelor sau apartamentelor (deci spații închise) din care populația orașului urmărea din interior, la lumina televizoarelor, începuturile Revoluției. Prin urmare, imaginea devine complexă: „blocuri cu ghene revărsate, puțind a gunoi menajer.”²¹, „Locuri vii într-o machetă moartă, miresme vii (lături, garoafe, zorele mov cățarate pe garduri, ciorba și tocana de cartofi cea de toate zilele.)”²² spațiul descris aici ilustrând un set de aspecte ce nu pot fi neglijate, în confruntarea cu care individul sau grupul ajunge să fie conștient de propria identitate și de schimbarea ce trebuie făcută fără întârziere.

După cum am anunțat la început și în urma celor prezentate anterior, miza acestei lucrări a fost determinarea aplicabilității metodei de *geocriticism* și a conceptelor emise de Bertrand Westphal pe romanul românesc din perioada Revoluției de la 1989. Pot afirma acum, la sfârșit, că acest referat a fost abordat atât dintr-un punct de vedere descriptiv (prezentând metoda și conceptele de bază cu care operează), cât și polemic (prin descrierea problemelor privind modul de concepere a metodei de către Westphal). În cele

din urmă putem observa că prin intermediul metodei emergente de geocritică și totodată prin intermediul *turnurii spațiale*, o serie de concepte naratologice pot fi tratate științific. Totodată, reușita aplicării conceptelor (și aici mă refer în special la indicarea traseului cu legătura la referent) pe spațiul Bucureștiului descris în romanele lui Bogdan Suceavă și Mircea Cărtărescu oferă legitimitate metodei (în ciuda anumitor lipsuri), aplicabilitate și un mod de reevaluare a reprezentării spațiilor/ locurilor surprinse în pragul dintre real și fictiv pe viitor.

Note:

1. Michel Foucault, *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*, Architecture /Mouvement/ Continuité, 1984.
2. Bertrand Westphal, *Real and Fictional Spaces*, translated by Robert T. Tally Jr., New York, Palgrave Macmillan, 2011, p.19.
3. Yi-Fu, Tuan, *Space and Place. The Perspective of Experience*, Unites States, University of Minnesota Press, 2001, p.6.
4. Bertrand Westphal, *Real and Fictional Spaces*, translated by Robert T. Tally Jr., New York, Palgrave Macmillan, 2011, p.88.
5. Bertrand Westphal, *Real and Fictional Spaces*, translated by Robert T. Tally Jr., New York, Palgrave Macmillan, 2011, p. 135.
6. Ibidem p.148.
7. Mihai Iovănel, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2017, p.21.
8. Saul Bellow, *Iarna decanului*, traducere de Antoneta Ralian, București, Editura Elit Comentator, 1992, p. 9.
9. Saul Bellow, *Iarna decanului*, traducere de Antoneta Ralian, București, Editura Elit Comentator, 1992, p. 113.
10. Bogdan Suceavă, *Noaptea când cineva a murit pentru tine*, București, Editura Polirom, 2010, p.9.
11. Ibidem, p.18.
12. Ibidem, p.27.
13. Ibidem, p.41.
14. Ibidem, p.53-54.
15. Bogdan Suceavă, *Noaptea când cineva a murit pentru tine*, București, Editura Polirom, 2010, p.60.
16. Ibidem, p.112.
17. Ibidem, p. 40.
18. Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa dreaptă*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 222.
19. Bogdan Suceavă, *Noaptea când cineva a murit pentru tine*, București, Editura Polirom, 2010, p.133.
20. Mircea Cărtărescu, *Orbitor. Aripa dreaptă*, București, Editura Humanitas, 2007, p.232.
21. Ibidem, p.233.
22. Ibidem, p.178.

Bibliography:

Primary Literature:

- Bellow, Saul, *Iarna decanului / The Dean's December*, traducere de Antoneta Ralian, București, Editura Elit Comentator, 1992.
- Cărtărescu, Mircea, *Orbitor. Aripa dreaptă / Dazzling. The Right Wing*, București, Editura Humanitas, 2007.
- Suceavă, Bogdan, *Noaptea când cineva a murit pentru tine / The night when someone died for you*, București, Editura Polirom, 2010.

Literary Criticism:

- Foucault, Michel, *Of other spaces: Utopias and Heterotopias*. În: *Architecture /Mouvement/ Continuité*, 1984, articol disponibil la adresa web <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>, accesat la 10 octombrie 2018.
- Goldiș, Alex, *Ficțiune vs. non-ficțiune. Reprezentări ale Revoluției din 1989 în literatură / Fiction vs. Non-fiction. Representations of the 1989 Revolution in Literature*. În: *Cultura*, Nr. 23.08.2015, articol disponibil la adresa web <http://revistacultura.ro/nou/2015/08/ficțiune-vs-non-ficțiune-reprezentari-ale-revoluției-din-1989-in-literatură/>, accesat la 18 octombrie 2018.
- Hones, Sheila, *Literary Geographies. Narrative space in Let The Great World Spin*, New York, Palgrave Macmillan, 2014.
- Iovănel, Mihai, *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc / Literature ideologies in Romanian post-communism*, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2017.
- Tuan, Yi-Fu, *Space and Place. The Perspective of Experience*, Unites States, University of Minnesota Press, 2001.
- Westphal, Bertrand, *A Geocritical Approach to Geocriticism*, în *American Book Review*, Volumul 37, Nr. 6, 2016.
- Westphal, Bertrand, *Real and Fictional Spaces*, translated by Robert T. Tally Jr., New York, Palgrave Macmillan, 2011.
- Westphal, Bertrand, *The Plausible World. A geocritical approach to space, place and maps*, translated by Amy D. Wells, New York, Palgrave Macmillan, 2013.

